

Prof. dr. cercetător Florin Marinescu
Institutul de Studii Neoeleene, Atena

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU **ȘI AJUTORUL SĂU CĂTRE ZONA BALCANILOR** **ȘI ORIENTUL APROPIAT**

Motto: Domnia și opera lui Constantin Brâncoveanu, minunat amestec de renaștere și de bizantinism, de baroc și de orientalism... ne apar, cu horbota lor artistică și de binefaceri, ca o aluzie reconfortantă la ce ar fi putut fi o epocă de adevărată istorie românească¹.

Περίληψη: Η ανακοίνωσή μου - φόρος τιμής για μία μεγάλη προσωπικότητα της ρουμανικής ιστορίας - κάνει μία ανασκόπηση της ποικίλης βοήθειας που πρόσφερε τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και σε χώρες των Βαλκανίων η - ακόμα πιο μακριά από τη χώρα του - σε περιοχές της Εγγυής Ανατολής. Στην Ελλάδα βοήθησε - χρηματικά ή με αφιέρωση μετοχών - εννέα μονές του Αγίου Όρους αλλά και μοναστήρια της Ηπείρου, ενώ ενίσχυσε και μονές σε χώρες όπως Αλβανία, Βοσνία - Ερτζεγοβίνη, Βουλγαρία, Τουρκία. Πιο μακριά βοήθησε το Πατριαρχείο Αλεξανδρίας και το Σινά ενώ μέσω τυπογραφείου βοήθησε - φαίνεται - και μία μονή σε περιοχή του Λιβάνου.

Λέξεις κλειδιά: Κωνσταντίνος Μπραγκοβεάνου, Άγιον Όρος, Βαλκάνια, Εγγυής Ανατολή.

Așa cum s-a întâmplat cu Ștefan cel Mare, cu Neagoe Basarab sau cu Ieremia Movilă, aceste aniversări sunt bine venite, provocând noi interpretări sau puncte de vedere și, în final, volume colective. Dar mă întreb, dat fiind că eu sunt de modă veche, s-a gândit cineva sau vreun

1. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic...* apud Răzvan Theodorescu, *Un model și un stil - domnia lui Constantin Basarab Brâncoveanu*, în „Constantin Basarab Brâncoveanu“, coord. Ion Pătroi, Craiova 2004, p. 364

for să pregătească un volumaș sau un volum mare cu toate documentele cunoscute emise de un domn sărbătorit dintr-o arhivă sau dintr-un oraș? La scară națională e desigur greu. Acest lucru e valabil și pentru Brâncoveanu².

Unde vreau să ajung – fără documente, fără trimitere la documente nu prea poți aduce multe lucruri noi. Am auzit de efortul meritos al lui Adrian Marinescu, dar nu știu dacă a avut până la urmă acces la documentele de la Sinai. Asta e părerea mea și e valabilă și pentru textul de acum.

Ce știm despre domnul martir? Că a fost un iubitor de cărți³, un remarcabil om politic, un mecenat și un ctitor, al cărui nume a avut un ecou deosebit dincolo de hotarele Țării Românești, în Balcani sau mai departe, în Orientul Apropiat. Așa cum scria regretatul intelectual Virgil Cândea, Brâncoveanu a avut cu Orientul Creștin, cu comunitățile din Anatolia și Siria, din Ierusalim și Egiptul de nord legături directe. S-a interesat special de aceste insule de civilizație și cugetare, de tradiție bizantină, mai defavorizate poate decât influența greacă din Constantinopol și din zona europeană păstorită de Patriarhatul Ecumenic. De aceea a răspuns cu mărinimie solicitărilor scaunelor patriarhale

2. Vezi vechi și timide încercări în excelenta bibliografie redactată de părintele Eugen Drăgoi, în volumul *Biserică, misiune, slujire*, volumul 14, editat de Arhiepiscopia Dunării de Jos, Galați 2014, p. 150-168. Un frumos volum de fotografii ale unor documente brâncovenești hrisoave (42), porunci, răvașe, cum și unele scrisori în limba greacă din colecțiile Bibliotecii Academiei, însoțit de prefață, de introduceri, comentarii, de scurte regeste ale documentelor, a apărut foarte recent sub titlul Constantin Brâncoveanu. Documente din colecția Bibliotecii Academiei Române, Craiova, 2014.

3. În așteptarea unui consistent studiu despre soarta bibliotecii domnului de la Hurezi, „hrană sufletească” pentru domn și poate pentru familia lui, citadelă a culturii românești, bibliotecă pe care energia maică Marina, stareța de astăzi a mănăstirii, încearcă să o refacă – fie ea și în parte – trimitem la un vechi articol al lui Corneliu Dima-Drăgan, cu titlul *Un catalog necunoscut al bibliotecii Mănăstirii Hurezu*, apărut în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 5-6, 1969, p. 590-624. Despre ajutorul acordat de domn pentru înființarea de tipografii, dar și pentru editarea de cărți (19) finanțate de el personal, dar și despre alte aspecte ale lungii sale domnii vezi textul – succint dar dens – al arhimandritului Policarp Chițulescu, directorul Bibliotecii Sfântului Sinod, în broșura *Întru folosul creștinului norod*, cultură și spiritualitate în Țara Românească, editată de Muzeul Național Cotroceni în anul 2011, p. 12-15

din Damasc, Ierusalim și Alexandria⁴, continuând, o tradiție mai veche a altor domni luminați atât din Moldova, cât și din Țara Românească.

Vom spune și câteva cuvinte despre legăturile domnului cu Patriarhiile din Orient. Toate cele patru patriarhate orientale au apelat la Brâncoveanu, găsind ajutor variat. În lunga sa domnie, domnul a avut legături, mai strânse sau mai puțin strânse, cu nouă patriarhi ecumenici, cu doi patriarhi al Ierusalimului, Dositei și Hrisant Notaras, cu doi patriarhi ai Alexandriei, Gherasim al II-lea și Samuil, cu doi patriarhi ai Antiohiei, Athanasios la IV-lea Dabbas și Chiril al VI-lea. Dintre primii, Dionisie al IV-lea, la plecarea silită din scaun, s-a și retras la Târgoviște unde a adormit la 23 septembrie 1696.

Dintre ultimii, cei mai învățați, Dositei, Hrisant Notaras și Athanasios Dabbas au fost nu numai oaspeți ai domnului muntean, ci și adevărați curteni, colaboratori, sfetnici și prieteni ai acestuia, dar și beneficiari. Așa de pildă, închinarea mănăstirii de la Râmnicul Sărat către Muntele Sinai în 1700, ridicarea bijuteriei de la Hurezi la rang de stavropighie în 1702, construcția și închinarea către Sfântul Mormânt a bisericii „Sfântul Gheorghe” din București, în 1707, se înscriu pe această linie⁵. La acest punct vreau să fac câteva scurte comentarii despre închinarea de mănăstiri, biserici și schituri românești către Sfântul Munte și alte locuri din Orientul Creștin, o temă de care mă ocup de foarte mulți ani. Dacă pentru Sfântul Munte am beneficiat de justificarea ideologică oferită de doi învățați, Dumitru Năstase și Petre Năsturel, pe care nu o voi expune pe larg aici, pentru Locurile Sfinte din afara Athosului nu dispunem de o asemenea justificare. S-ar putea să fie aceeași, adică închinarea în cadrul ideii imperiale despre care a scris mult istoricul – recent adormit – Dumitru Năstase. S-ar putea să fie mărimumia Brâncoveanului și a altor domni la auzul sărăciei bisericilor de la Locurile creștine. S-ar putea să fie teama acestora ca după adormirea lor, bisericile și mănăstirile românești să nu se risipească și de aceea să le fi închinat unora mai renumite. Poate să fie vorba de o

4. Vezi textul publicat de autor sub titlul *Opera lui Constantin Brâncoveanu în Orientul Apropiat*, în volumul colectiv „Constantin Brâncoveanu”, București 1989, p. 170-179, mai ales p. 170.

5. *Op.cit.*, p. 172.

miluire către o biserică din patria domnului. S-ar putea să fie toate la un loc. S-ar putea să fie altă explicație la care nici eu, nici alți cercetători să nu ne fi gândit. Cert este că, între secolele XV-XIX, circa 150 de mănăstiri și biserici sau schituri românești au fost închinare la Muntele Athos, 9 la Alexandria, 2 la Antiohia, 6 la Ierusalim, 3 la biserica Sfântul Sava din Ierusalim, 35 la Sfântul Mormânt (chiar dacă într-o recentă teză de doctorat de la Salonic sunt înregistrate 13), 22 la Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, 2 la Constantinopol, 2 în Halki, una în insula Proti, 25 în Epir, 6 la Meteora, 6 la mănăstirea Dusicu din Tesalia de care nu s-a ocupat, cred, nimeni, 3 la biserica Sfânta Anastasia din Salonic, una la o mănăstire din insula Paros, din arhipelagul Cyclade.

În orașul Galați se află sau s-au aflat destule mănăstiri și biserici închinare, corect descrise de neuitatul Paul Păltănea, dar și – unele – de părintele Eugen Drăgoi. În primul rând, Precista, care, din fericire, e, și acum, o bijuterie a Galațiului (și despre care am scris și eu), închinată la Vatoped⁶. Au mai fost bisericile „Sfântul Dumitru” și „Sfântul Gheorghe”, închinare la Sfântul Pavel și la Esfigmenu. A mai fost biserica de la Mavramolu închinată unei biserici omonime de pe malul Bosforului⁷.

Ajutorul și darurile constau și în bani pentru monahi, pentru reparațiile mănăstirilor sau chiar pentru spitalele care funcționau pe lângă mănăstiri, sau în produse, în manuscrise sau cărți, în broderii, în orfevrărie. Alte daruri luau cu dânsii înalții prelați veniți în vizită la Brâncoveanu sau la predecesori sau la urmași ai săi. Și atunci – referindu-mă concret la închinări de metoace – cum să nu se gândească monahii de acolo fără dragoste la Alexandru Ioan Cuza? Eu am încercat cu vreo douăzeci de ani în urmă, într-un memoriu, la solicitarea athoniților, să explic contextul istoric, cum scria Tacitus „sine ira et studio”. Și cred că am reușit.

6. Rămâne un deziderat să se facă cunoscute istoricilor gălățeni documentele de la Vatoped referitoare direct la oraș. Așa cum am mai scris, în biblioteca mănăstirii se păstrează circa 14.000 de documente românești (în sens general), poate unul dintre cele mai puternice focare arhivistice din afara României.

7. Localizarea datorată părintelui Eugen Drăgoi, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Încercând să grupez geografic ajutoarele domnului Constantin Brâncoveanu către zona balcanică și Orientul Apropiat, am găsit, în neobișnuita lucrare a lui Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, în cele patru volume apărute până în prezent, în ediția nouă, ajutoare pentru mănăstiri din Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Egipt, Grecia și Liban. Vreau să încep cu penultima țară ale cărei colecții le cunosc bine, nu înainte de a menționa că din bogata sa colecție de săbii de paradă (mai mult de 20, conform unor recente aprecieri) una se păstrează la Muzeul de Istorie din București, altele în muzeele din Berlin, Dresda, Ierusalim (în tezaurul Sfântului Mormânt), Istanbul (la Muzeul Topkapi se păstrează trei asemenea săbii), Moscova, unde se păstrează tot trei săbii, Paris, Petersburg, Roma, Stockholm, Torino⁸.

Concret, la Athos, Brâncoveanu a ajutat Mănăstirea Dionisiu de două ori. La 6 aprilie 1696 el a acordat mănăstirii 8.000 de bani pe an, în schimbul obligației părinților de a-l socoti nou ctitor, iar la 6 februarie 1712 încă 100 de taleri pe an plus 20 de taleri călugărului care va veni să ridice suma. La Mănăstirea Sfântul Pavel domnul a ajutat direct mănăstirea, acordându-i, începând de la 15 mai 1698, suma de 150 de taleri anual, sumă provenită din vânzarea sării de la Ocne. În plus, dintr-o milă către Mănăstirea Jitianu, din 1689, o parte din bani aveau să ia drumul mănăstirii athonite. A ajutat însă și indirect pe aghiopavliți. Mă refer la atenția acordată Mănăstirii Jitianu, din județul Dolj, construită spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în favoarea căreia, între 1688 și 1694, a emis șapte documente – scutiri de impozite pe vin, întăriri de moșii, întăriri de țigani, scutiri de impozite pentru poslușnicii folosiți⁹. În plus a construit, în jurul anului 1698 sau poate mai târziu, un paraclis cu hramul „Sfinții Constantin și Elena”, păstrat până în 1890, care acum e refăcut, constituit, o mândrie a călugărilor athoniți. Vizavi de catapeteasmă erau zugrăviți

8. Unele săbii aflate la Torino, Paris și București, cum și altele au fost pe larg analizate și descrise (unele cu fotografii) în textul intitulat *Sabia cea de taină a Sfântului Voievod Constantin Brâncoveanu*, apărut în volumul (foarte recent) „Martiriul Sfinților Brâncoveni”, București 2014, mai ales la p. 35-43.

9. Acestea sunt documente văzute de mine personal și prezentate sub formă de registru în volumul – în limba greacă – apărut în anul 2002.

domnul și doamna sa, Maria, în costume tradiționale, pictură remarcată, în 1852, de călătorul bulgar Dimitriev-Petcovici. În plus domnul a înălțat turnul, a construit chilii aproape de intrarea în mănăstire. Ajutorul său a fost atât de consistent încât domnul aniversat acum e socotit nou ctitor al mănăstirii athonite, iar într-un *Proschinitar* grec e socotit nou mare everget.

Hilandar, mănăstirea sârbească, a fost ajutată financiar în 1704, așa cum scrie Virgil Cândea citând bibliografia existentă. La fel, din bibliografie același autor citează ajutorul financiar acordat în două rânduri, în 1691 și 1696, Mănăstirii Marea Lavră. Toma Bulat dă multe amănunte din al doilea hrisov, din 1696, prin care generosul domn îi acordă 6.000 de bani plus 600 pentru monahul ce va veni să ridice suma. Aceeași situație pentru Mănăstirea Pantokrator, despre care profesorul Cândea scrie că domnul o ajută începând din 1692. Domnul ajută indirect Mănăstirea Simonopetra, întărind prin patru documente emise de el proprietăți ale Mănăstirii Mihai Vodă, lucru pe care îl scriu în avanpremieră, așteptând să apară volumul athonit anul acesta. Și la Vatoped se păstrează documente de la Constantin Brâncoveanu, documente prin care întărește financiar mănăstirea în 1692, 1696 și 1702. În bibliografia românească se menționează că dania din 1692 era de 20.000 de aspri, la fel ca cea din 12 noiembrie 1696. La Xenofon domnul a trimis o danie în anul 1703, nu se cunoaște suma. La Xiropotamu domnul a ajutat metohul ei, Mănăstirea Plumbuita cu o sumă anuală de 500 de ughi. Iată, deci, că domnul aniversat acum a ajutat, direct sau indirect, 9 mănăstiri, aproape jumătate din numărul total al lăcașurilor athonite.

În afara Athosului același domn a ajutat, în 1692, Mănăstirea Nașterea Maicii Domnului din localitatea Durhani lângă Ioanina, cu o sumă de 4.000 de bani. La Ioanina, la Muzeul Arheologic se păstrează un hrisov din 1689 februarie 18 prin care același domn întărește Mănăstirii Adormirea Maicii Domnului, reședința Episcopiei Vella și Konița, veniturile Schitului Băbeni, din județul Râmnicu-Sărat. Tot acolo se păstrează un hrisov al domnului, din 1692 mai 29, prin care confirmă dania către aceeași mănăstire. Mănăstirea Schimbarea la Față, de pe insula din Ioanina, a fost ajutată de domn cu o danie anuală de 4.000 de bani începând din 1692. Tot în Epir, la Arhiepiscopia Pogoni-

ani din Dipalița, astăzi desființată, domnul dădea la 11 decembrie 1696 o sumă anuală de 3.000 de bani, sumă pe care călugării epiroți aveau să o ridice la 15 august în fiecare an. Cunoscuta biserică bucureșteană Sărindar, dăruită la sfârșitul secolului al XIX-lea, închinată bisericii „Sfinții din Zița“, din Epir, a cărei catapeteasmă se află jumătate la biserica din Dragoslavele și jumătate la biserica din Rucăr, a fost și ea ajutată prin hrisoave din februarie 1689, din 12 decembrie 1689, din 3 iulie 1699 și din 4 mai 1702, în timp ce Mănăstirea Profetul Ilie de lângă Zița a beneficiat de metocul Mănăstirii Sfântul Ioan din București, închinat în 1675 de Gheorghe Duca, închinare reîntărită de Constantin Brâncoveanu în 1697. La Mănăstirea Sfântul Ioan Evanghelistul din Patmos domnul Constantin Basarab se află printre donatori, conform unui pomelnic.

În Albania domnul a ajutat financiar, în anul 1692, Mănăstirea Brodeci din Policiani.

În Bosnia-Herțegovina, la 1702, a ajutat Mănăstirea Trebinje.

În Bulgaria a întărit financiar Mănăstirea Sveta Troița din Veliko Târnovo, așa cum reiese din bibliografia citată de Virgil Cândea, mănăstire ajutată înaintea sa de Matei Basarab.

În Egipt a ajutat financiar, în 1692, Patriarhia din Alexandria, în timp ce printr-un hrisov din 1696 îi afierosea Mănăstirea Segarcea, înălțată de Stroe logofăt, iar la Sinai a trimis danie către Mănăstirea Sfânta Ecaterina.

În sfârșit în Liban, la Mănăstirea greco-catolică melkită Sfântul Ioan Botezătorul se păstrează încăperile, presa și casete cu litere ale tipografiei arabe, activă între anii 1734-1899. Ce contribuție a avut domnul martir? Cu ajutorul lui s-a înființat tipografia arabă în 1701 la Snagov de către Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei (sfântul lui Gabriel Ștrempel...), tipografie mutată la București în anul următor iar apoi, între 1706-1711, la Alep. Ulterior a fost transferată în Liban de Abdalah Zahir, ucenicul patriarhului Athanasie Dabbas al Antiohiei. Prin cărțile publicate și prin meșteri gesturile domnului au marcat introducerea tiparului în limba arabă¹⁰.

10. Informațiile referitoare la Liban s-ar putea să fie reconsiderate, după cum mă informa doamna Ioana Teodorov.

Mă voi referi pe scurt la ajutoarele domnului către câteva mănăstiri din Turcia. La 2 aprilie 7202 (1694) domnul dă hrisov Mănăstirii Capinu, din Țara turcească, în urma vizitei egumenului Simeon ieromonahul și a ieromonahului

Inscripția în limba greacă deasupra intrării în biblioteca Mănăstirii Hurezi

Costandie. I se dă acestei mănăstiri un meritic anual de 3.000 de aspri pe an, iar călugărilor care vor veni să ia suma alți 1.000 de aspri. Iar pentru Mănăstirea Presoi sau Presul domnul hoărăște un ajutor anual de 4.000 de bani, plus trei sute pentru frații ce vor veni să ridice suma¹¹.

În schimb, tot în Turcia,

în insula Proti (în turcește Kinali Ada) Mănăstirea Schimbarea la Față a fost ajutată (pentru întâia dată) de Constantin Brâncoveanu printr-o danie din 1703, august 4. Iar biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Halki a beneficiat de ajutorul domnului comemorat acum cu suma de 1.000 de bani anual¹². În aceeași insulă domnul a ajutat și biserica Panaghia Kamariotissa, căreia îi era închinată după cum se știe și biserica bucureșteană Mărcuța. În sfârșit biserica din Galata (Sfântul Nicolae?) este apreciată drept fundațiunea exclusivă a lui Constantin Brâncoveanu¹³.

Prezența domnului în Orientul creștin, ca și în Balcani de altfel, fiind o prezență de binefacere, lumină, întărire sufletească, pentru sute

11. Se pare că ajutoarele către zonele Capinu și Preșoi să nu fie valabile. După cum mă informa istoricul Akylas Mylas, Capinu putea fi localizată – în epoca lui Brâncoveanu – într-o zonă geografică vastă, între Austria și Egipt. Nici localitatea Presoi nu a fost încă identificată ca existentă în Turcia.

12. Vezi în albumul mai sus citat, la p. 146-147 fotografia hrisovului domnului.

13. Vezi T. G. Bulat, *Daniile lui Constantin Vodă Brâncoveanu pentru Orientul Ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română”, vol. 82, 1964, p. 935.

de mii de păstrători ai tradițiilor bizantine și naționale care-și hrăneau dorința de mai bine, de libertate, din acte de solidaritate ca acelea ale pricipelui român¹⁴.

Termin aici mica mea contribuție la aniversarea unui domn strălucitor prin fapte și cu moarte de martir. Cât a trăit și a domnit, Constantin Brâncoveanu s-a bucurat de prieteni și de laude, i s-au dedicat cărți, epigrame, i s-a acordat în 1700 de către țarul Petru cel Mare Ordinul „Sfântul Andrei“.

Desigur cercetările continuă și fie în volumele profesorului Virgil Cândea ce vor mai apărea, fie pe alte căi, vom afla lucruri noi despre domnul Constantin Brâncoveanu. Și ne vom bucura toți de orice elemente noi care vor fi date la iveală.

14. Prin cărțile publicate și prin meșteri ea a marcat introducerea tiparului în cultura arabă. Mecenatul lui Constantin Brâncoveanu devine o instituție a culturii românești și sud-est europene. Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 179.